

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ

Дзяржаўная навуковая ўстанова
«ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ,
МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ НАН БЕЛАРУСІ»

Філіял «ІНСТЫТУТ МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА,
ЭТНАГРАФІІ І ФАЛЬКЛОРУ ІМЯ КАНДРАТА КРАПІВЫ»

ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНЫ СТАН КУЛЬТУРЫ І МАСТАЦТВАЎ

Зборнік навуковых артыкулаў

Выпуск 3

Мінск
«Права і эканоміка»
2022

УДК [008+7](06)6.09
ББК 63.5
Т65

Рэдакцыйная калегія:

А. І. Лакотка (галоўны рэдактар), В. А. Арловіч, М. Р. Баразна,
Ю.П. Бондар, У.Р. Гусакоў, К. М. Дулава, А. А. Каваленя, А.А.Лукашанец,
У. І. Пракапцоў, Я. М. Сахута, Б. У. Святлоў

Т65 **Традыцыі і сучасны стан культуры і мастацтваў** : зб. навук. арт. Вып. 3 / гал. рэд. А. І. Лакотка; Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі. – Мінск : Права і эканоміка, 2022. – 770 с.
ISBN 978-985-887-005-8.

У зборніку змяшчаюцца даклады і тэзісы ўдзельнікаў другога Міжнароднага навуковага Кангрэса, які адбыўся 10 верасня 2020 года ў г. Мінску. Публікуюцца даследаванні ў галіне архітэктуры, выяўленчага і дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, тэатразнаўства, музыкі, кіно, экранных відаў мастацтва. Разглядаюцца актуальныя задачы сучаснай культуры і захавання нацыянальных культур і гістарычна-культурнай спадчыны ў сучасных умовах.

Кніга адрасуецца мастацтвазнаўцам, этнолагам, фалькларыстам, усім, хто цікавіцца традыцыйнай беларускай культурай.

УДК [008+7](06)6.09
ББК 63.5

Навуковае выданне

**ТРАДЫЦЫІ І СУЧАСНЫ СТАН
КУЛЬТУРЫ І МАСТАЦТВАЎ**
Зборнік навуковых артыкулаў
Выпуск 3

Рэдактары: *Я.І. Грыневіч А.П.Паўлава*
Тэхнічныя рэдактары *Я. У.Голікава-Пошка*

Падпісана да друку 25.03.2022 Фармат 60x84 1/8 Папера афсетная
Друк лічбавы Ум.-др.арк 96,2 Ул.-выд.арк. 96,5 Наклад 9 экз. Заказ 4541
ВТАА «Права і эканоміка» 220072 Мінск Сурганава 1, корп. 2 Тэл. 8 029 684 18 66
Надрукавана на выдавецкай сістэме Gestetner
у ВТАА «Права і эканоміка» Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі ВВРДВ,
выдадзенае Міністэрствам інфармацыі Рэспублікі Беларусь 17 лютага 2014 г.
у якасці выдаўца друкаваных выданняў за № 1/185

ISBN 978-985-887-005-8

© ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі», 2022
© Афармленне. ВТАА «Права і эканоміка», 2022

ФАЛЬКЛАРЫЗМ ЯК СТРУКТУРНЫ І СЭНСАЎТВАРАЛЬНЫ ЭЛЕМЕНТ ДЗІЦЯЧАЙ ПАЭЗІІ Р. БАРАДУЛІНА

*Праца выканана пры фінансавай падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў у межах задання “Беларуская фалькларыстыка ў сучасным свеце: метадалагічны, праблемна-тэматычны дыяпазон, тэарэтычныя навацыі”; дамова № Г20У-004,
нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20201112 ад 26.06.2020*

Фалькларызм – аналітычны канцэпт, які абазначае свядомае ўжыванне фальклорных элементаў у розных відах мастацкай культуры – у тым ліку літаратуры – і выкарыстоўваецца ў дачыненні да шэрагу разнастайных відаў мастацкай дзейнасці, накіраваных на захаванне, адраджэнне і стварэнне традыцый. Фалькларызм вывучаецца як нейтральны па сваёй сутнасці індикатар культурных працэсаў, якія ўзнікаюць у адказ на пэўныя сацыяльна-эканамічныя ўмовы і надаюць фальклору новыя функцыі. Пад уплывам адзначаных працэсаў фальклор выходзіць за межы арыгінальнага кантэксту, захоўваецца, атрымлівае другое жыццё ці перастараецца па традыцыйных мадэлях. Еўрапейскія даследчыкі вызначаюць фалькларызм як выкарыстанне фальклорнага матэрыялу альбо стылістычных элементаў у кантэксце, адрозным ад зыходнай традыцыі [3, с. 1405], свядомае стварэнне новых мастацкіх твораў альбо рэчаў па папулярных народных узорах [6], як сацыякультурную з’яву, што ўвасабляе і адраджае народную культуру разнастайнымі шляхамі, ад навуковага рэканструявання да фальклорнага перформансу [4], свядомае выкарыстанне фальклору як сімвала этнічнай, рэгіянальнай альбо нацыянальнай культуры [5] і г. д.

Праблема ўзаемасувязі мастацкай літаратуры і фальклору, фалькларызацыі літаратурных твораў і ўвядзення ў іх “фалькларэм” – фальклорных вобразаў, матываў, элементаў з традыцыйнай або часткова змененай семантыкай [2] – даволі шырока прадстаўлена ў айчынным літаратуразнаўстве ў працах Р. Кавалёвай, І. Казаковай і іншых даследчыкаў. Тым не менш, уплыў фальклору на дзіцячую літаратуру нярэдка застаецца па-за ўвагай навукоўцаў. Мэта гэтай працы – прааналізаваць уплыў беларускага дзіцячага фальклору на дзіцячую паэзію Р. Барадуліна на ўзроўні структурна-зместавых асаблівасцяў яго творчасці.

У паэзіі Р. Барадуліна прадстаўлены ўвесь жанравы спектр дзіцячага вербальнага фальклору: калыханкі (“Калыханка Мірону”, “Засынай...”), забаўлянкі (“Ляпатушкі-хуткамоўкі”), загадкі (“Загадкі-багаткі”, “Колькі кошак у кашы?”, “Ён, яна, яно, яны”), казкі (“Мех шэрых, мех белых”, “Бабуліна казка”), байкі, якія пашыраюць уяўленне дзяцей пра навакольнае асяроддзе (“Чаму заяц даўгавухі”), лічылкі (“Скакалка”, “Лічылка-цапалка”), небыліцы (“Ты чуў? Ты чула?”), жарты і інш.

У аснову шматлікіх дзіцячых вершаў Р. Барадуліна пакладзены вобраз ката – адзін з найбольш распаўсюджаных у дзіцячым фальклору (вершы “Лічылка-цапалка”, “Мурлыка муляр”, “Калыханка Мірону”, “Кот Мірон”, “Фарфор” і інш.). Кот у паэта – найлепшы сябар дзіцяці. Ён атрымлівае разнастайныя памяншальна-ласкавыя назвы (коця, коцік, каток), эпітэты. Кашэчае муркатанне выступае асновай гукапісу (вершы “Хурма”, “Фарфор”, “Калыханка Мірону”), значная ўвага надаецца паэтам апісанню знешнасці ката (кот вусаты, рыжы), яго звычкам (любіць спаць, грэцца, лавіць мышэй). У дзіцячым фальклору вобраз ката найчасцей сустракаецца ў калыханках, што таксама знаходзіць увасабленне ў творчасці Р. Барадуліна.

Калыханкі Р. Барадуліна ўвабралі ў сябе ўсе найбольш тыповыя жанравыя адметнасці традыцыйных беларускіх калыханак: звароты, традыцыйныя формулы (спі-

засні, люлі-люлі, баю-бай), паўторы, апісанне сну, які павінны прысніцца, пажаданне прачнуцца мацнейшым, разумнейшым. Зборнік дзіцячых вершаў “Ішоў коця па канапе” ўтрымлівае два аднайменныя вершы “Калыханка” [1]. Першы з іх складаецца з сямі строф, паслядоўная сувязь якіх перадае павольнае разгортванне аповяду. Сродкамі сувязі строф выступаюць пераважна паўторы – як поўныя, так і варыятыўныя (“мёд”, “казка”, “дзіцятку” (“дзеткам”) – у другой і трэцяй строфе, “дзед (дзядок)” – трэцяя-чацвёртая і чацвёртая-пятая строфы, “засынае” (“засне”) – пятая-шостая строфы), часам займеннікі (“дзед – ён” у першай і другой строфах) і сінанімічныя паўторы (“Ілонку – малую – Ілонка” ў пятай, шоста і сёмай строфах). Да фальклорных напеваў твор набліжаюць звароты, метрарытмічная структура (трохстопны харэй з анафарычным выклічнікам (“А вязе ён кадку...”, “А гэтага дзеда...”), інверсійная пабудова асобных сказаў (“добрым сном завецца...”), сістэма вобразаў (казка, рэчка, лодка, сон, хвалі, месяц, зоры) і шырокае выкарыстанне памяншальна-ласкальных форм назоўнікаў і прыметнікаў (дзядок, вочкі, зоранькі, дзіцятка, сівенькі і інш.), а таксама мелодыка верша з апорай на санорныя зычныя (памалу, вяслу[й]е, паснулі, малу[й]ю і г. д.). Другая “Калыханка” меншая па памеры, але таксама выступае выдатнай ілюстрацыяй фалькларызацыі паэтычнай творчасці Р. Барадуліна як на лексічным (ужыванне традыцыйных формул, наяўнасць значнага корпусу лексем семантычнага поля “сон” – спаць, люляць, сон, супакой, залюляй, драмаць, падушку), так і на сінтаксічным (звароткі, паралельныя сінтаксічныя канструкцыі (“Прыйдзі, конь, / Супакой. / Прыйдзі, бай, / Залюляй.” [1, с. 177]) і фанетычным (апора на санорныя зычныя) узроўнях.

Уплыў беларускага песеннага фальклору выразна адчуваецца ў вершы “Чаму гром злуецца” [1, с. 39]. Як і ў разгледжаных вышэй калыханках, фальклорна-песенная паэтыка праяўляецца ў ім на лексічным узроўні (ужыванне выклічніка ў пачатку радка (“А лугам, кругам”), памяншальных форм назоўнікаў (“вясёлка” – маленькае вясло, “вязёнка-ясёнка”), адухаўленне з’яў прыроды (вясёлка “ішла”, “плыла”, “вяслуе”, гром “злуецца”) і на сінтаксічным (анафарычныя паўторы (“ішла вясёлка” – “ішла памалу”), унутрырадковая рыфма (“А лугам, кругам”). Асаблівую дынаміку вершу надаюць кароткія радкі ў спалучэнні з вялікай колькасцю дзеясловаў пераважна прошлага часу (ішла, збірала, звязала, плыла, упусціла). На фанетычным узроўні песеннасць верша падкрэсліваюць санорныя зычныя (“лугам”, “плыла вясёлка”, “ішла памалу” і г. д.).

Прыродныя з’явы (гром, вясёлка, трава, бары) – цэнтральныя вобразы лічылкі “Скакалка”. Кароткія (часам аднаслоўныя) радкі і паўторы ствараюць зрокавы малюнак вясёлых скокаў: “Скача гром. / Скача, / Скача / Без аглядкі” [1, с. 102]

Метрарытмічная формула лічылкі (чатырохстопны харэй) прысутнічае і ў шэрагу іншых вершаў, якія фармальна належаць да іншых жанраў (верш-жарт “Ад снядання да вячэры”, загадка “Дзе гузак, а дзе гусак”, верш “Мурлыка муляр”, небываліца “Адкуль прыходзіць апетыт?” і інш.). Жанравы сінкрэтызм дзіцячай паэзіі Р. Барадуліна праяўляецца не толькі на ўзроўні адзначаных вышэй блізкажанравых спалучэнняў (лічылка-жарт, лічылка-загадка, лічылка-небываліца), але і ў паяднанні даволі далёкіх разнапланавых жанраў – напрыклад, лічылкі і калыханкі ў вершы “Калыханка-баінка” [1, с. 60]. Метрарытмічная структура лічылкі з паралельнай рыфмоўкай радкоў і пабуджальнымі дзеясловамі (не круці, не тры, вазьмі) спалучаецца ў ім з вобразнай сферай фальклорнай калыханкі (сава, сон, цёмны гушчар, Бай і г. д.).

Асобна раздзел зборніка дзіцячых вершаў “Ішоў коця па канапе” прысвечаны загадкам, якія адлюстроўваюць разнастайныя катэгорыі дзіцячага загадкавага фальклору: жартоўныя загадкі-задачы (“Грышка, Мішка і Шчыпай...”), загадкі пра прадметы гаспадаркі і дабрабыту (“Ён, яна, яно, яны”), загадкі пра жывёл (“Падказкі-згадкі”) і інш. Разгадаць загадку дапамагае комплекс лексічных сродкаў мастацкай выразнасці – метафары (святло “пазірае ў вочы”, газ “цвіце сіняй кветкаю”, тэлевізар – “можа пець і гаварыць”), метаніміі (“зорка” (вавёрка), барсук носіць “кажушок з іголак”, рыжы лісіны

хвост – “пажар”), эпітэты (вавёрка – “пышнахвоста”, ліса – “хітрыца”), параўнанні (батарэя “цурчыць, як той ручай”), перыфраза (барсук – “сваяк сабачы”, дыван – “густым лугам радня”), аўтарскія неалагізмы (заяц – “дрыжаец” (той, хто дрыжыць)), а таксама супрацьпастаўленні, ці адмоўныя параўнанні: “*На падлозе, не ў лазе / На адной стаіць назе. / І не бусел, / І не звер, / І завецца ён / (таршэр)*” [1, с. 183].

Вельмі часта ў якасці падказкі выступае таксама рыфма.

Асабліваю цікавасць з пункту погляду перапрацоўкі беларускага дзіцячага фальклору ў творчасці Р. Барадуліна ўяўляюць яго “казкі-пераказкі”: “Бабуліна казка”, “Бо б да неба вырас боб...”, “Мех шэрых, мех белых”, “Як воўк калядаваў” і “Залатая прасніца”. Паэт перастварае народныя казкі ў паэтычнай форме, адначасова захоўваючы ўсе адметнасці фальклорнага наратыву: формулы зачыну і канцоўкі (Бабка яшчэ / Усяго напячэ / І таму дасць блінца, / Хто казку выслухаў / Да канца! [1, с. 229]), зварот да чытача (“Слухай жа, калі ласка, / Як пачынаецца казка” [1, с. 220]), аўтарскія каментары (“Адкуль яно прыйдзе, ліха, / Не знала каза-шчыруха” [1, с. 191]), паўторы (“У цёмным, / У цёмным лесе” [с. 190], “раніцай ціхай-ціхай” [1, с. 191]), рэфрэн (песня казы ў “Бабулінай казцы”), а таксама традыцыйныя лексічныя, сінтаксічныя і фанетычныя сродкі мастацкай выразнасці. Жанравы сінкрэтызм паэзіі Р. Барадуліна ўвасоблены ў казках праз увядзенне стылёва афарбаваных фрагментаў (напрыклад, галашэнні ў “Бабулінай казцы”): “*Бедненькія сіроткі, / Беленькія казляняткі, – / Летняю ночкай кароткай / Не стала / Іхняга таткі*” [1, с. 190]. “*Як ударыцца каза / Капыткамі. / – А за што ж мяне бяда / Напаткала?.. / Несуцешная, / Як грукнеца рожкамі: / – А я ж бегла карацейшымі / Дарожкамі*” [1, с. 196].

Такім чынам, аналіз дзіцячай паэзіі Р. Барадуліна сведчыць пра высокі ўзровень яе фалькларызацыі як на семантычным, так і на структурным узроўні – праз жанравыя адметнасці, у т. л. сінкрэтычныя жанры, вобразную сферу, метралірычныя формулы, лексічныя, сінтаксічныя і фанетычныя сродкі мастацкай выразнасці.

Літаратура

1. Барадулін, Р. Ішоў коця па канапе: вершы, загадкі і адгадкі, казкі-пераказкі / Р. Барадулін. – Мінск : Палымя, 1997. – 271 с.
2. Прыемка, В. В. Кароткі слоўнік фальклорна-этнаграфічных тэрмінаў. Метадычны дапаможнік для студэнтаў 1-га курса філалагічнага факультэта БДУ (электронны рэсурс). – Выд. 2-е, дап. / В. В. Прыемка, Р. М. Кавалёва. – Мінск : БДУ, 2012.
3. Bausinger, H. Folklorismus / H. Bausinger // Enzyklopädie des Mdrchens. – P. 1405–1410.
4. Istenii, S. P. Texts and Contexts of Folklorism / S. P. Istenii // Traditiones. – 2011. – Vol. 40, № 3. – P. 51–73.
5. Љmidchens, G. Folklorism Revisited / G. Љmidchens // Journal of Folklore Research. – Vol. 36. – No. 1 (Jan.–Apr., 1999). – P. 51–70.
6. Voigt, Vilmos. 1980. “Folklore and Folklorism Today” in Venetia Newall, Ed. Folklore Studies in the 20th Century. – Woodbridge, UK : D.S. Brewer, p. 419–424.

Рахно К.Ю.

(Украина, пос. Опшное)

ГОНЧАР В КРЕСТИННОМ ОБРЯДЕ БЕЛОРУСОВ

Когда говорят о фольклорном отражении гончарства, столь развитого на территории Беларуси, то обычно имеют в виду многочисленные белорусские легенды, былички, песни, потешки, поверья, пословицы и поговорки. Между тем, за каждой покупкой новой посуды, используемой в народной обрядности, незримо присутствовала